

УДК 94(477.43)“1918”

О.М.Бачинська

Кам'янець-Подільський Український національний хор за доби гетьманату П.Скоропадського

У статті досліджується становлення Кам'янець-Подільського Українського національного хору та його діяльність за перше півріччя існування.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський Український національний хор, народна пісня, гімн, концерт, хорова рада, О.Приходько, П.Бутовський, “Просвіта”.

Дослідники періоду української національно-демократичної революції 1917–1920 рр., аналізуючи здобутки у розвитку національної культури за доби гетьманату П.Скоропадського, серед іншого звичайно згадують про відкриття нових середніх і вищих навчальних закладів, Академії наук, заснування й діяльність українських національних хорів у Києві, Полтаві, Катеринославі та інших містах України. Проте, навіть у спеціальних розвідках М.Баюка [1], Н.Лініцької [11], О.Кравчука та Н.Марценюка [12] Кам'янець-Подільський Український національний хор (далі – К-ПУНХ) згадується лише побіжно.

В даному повідомленні зроблена спроба висвітлити процес створення та охарактеризувати діяльність К-ПУНХ у період Української Держави П.Скоропадського за матеріалами фонду Р-1515 Державного архіву Хмельницької області, мемуарів і тогочасної перідики.

Варто зазначити, що ідея організації національних хорів по всій Україні належала подолянину Олексі Кіндратовичу Приходькові (1887–1979). Дослідники А.А. і А.М.Трембіцькі зазначають, що під час навчання в Кам'янці-Подільському у духовних закладах (1899–1903 рр. – у Кам'янецькому духовному училищі, 1903–1908 рр. – у Подільській духовній семінарії) він співав у архієрейському хорі, в старших класах семінарії став регентом семінарського церковного хору. 1908 року О.К.Приходько став регентом полкового церковного хору гвардійського Брест-Литовського полку у Варшаві, водночас вступив на історико-філологічний факультет Варшавського університету, де був диригентом великого українського студентського хору. Після закінчення університету став штатним учителем української та російської мов і літератури української гімназії у Варшаві, 1917 року – учителем Другої української гімназії імені Кирило-Мефодіївського Братства. Був головою секції організації народних хорів та оркестрів музичного відділу Міністерства народної освіти, членом Театральної Ради при цьому ж міністерстві [19, с. 228-229].

Із спогадів самого Олексі Приходька та його брата Віктора – знаного громадсько-політичного діяча Поділля, відомо, що 1908 року визначився головний напрям творчої праці О.К.Приходька – керівництво народними та академічними хоровими колективами, пропаганда хорової творчості кращих композиторів-класиків. Як диригент він очолював хорову капелу “Просвіти”

у Кам'янці-Подільському (1908), згодом – хор української Громади у Варшаві (1909–1915), керував українським хором у Чернігові (1915–1917). Став диригентом першого Українського національного хору в Києві (1917–1920), співпрацював із К. Стеценком, М. Леонтовичем та іншими українськими композиторами [18; 17, с. 45-46; 19, с. 237-238]. Цікаво, що старостою Варшавського хору, правою рукою “регента” О. К. Приходька, був інший подолянин – Г. К. Степура, який у 1917 р. стане губернським комісаром Поділля [17, с. 42-44].

Музичний відділ при Генеральному секретарстві освіти (з 22 січня 1918 р. – Міністерство народної освіти, далі – МНО) 1917 року розробив план заснування національних хорів, мережа яких мала б покрити собою всю Україну. Перший українських національний хор був організований у Києві [4, арк. 24]. Зразком став студентський хор Варшавської громади, де “хор – це товариство, що має свій статут і кожний хорист – це член товариства, що має свої права і несе певні обов’язки” [17, с. 43].

Для відродження, утворення й поширення музичних багатств українського народу, а зокрема його пісні, музичний відділ МНО безпосередньо закладав та сприяв організації хорів на Україні, під назвою “українських національних хорів”, і мав на меті підтримувати з ними постійний зв’язок. Музичний відділ мав давати вказівки щодо організації хорів через своїх представників або відомих йому осіб, які входили до ініціативного гуртка, стосовно репертуару та виконання; постачати ноти для співу (по “заготовчим” цінам), субсидіювати хори (поки МНО не мало потрібних коштів, тому “цей бік справи” залишався як “дальша мета”); посилати своїх диригентів або представників за потребою. Організації національних хорів, зі свого боку, повинні були подавати до музичного відділу щорічні справоздання своєї діяльності та надсилати програми концертів. Українські національні хори повинні були мати свою печатку з назвою хору та місцем розташування. §5 статуту визначав головним завданням хорів: “студіювання української народної пісні і творів українських композиторів, а також пісні й композиції інших народів в українському перекладі”. Окрім завдання виховувати громадянство естетично, хори мали приділяти велике значення вихованню у громадськості почуття дисципліни й організованості. В межах хорового статуту надавалася повна автономія на місцях [5, арк. 22-22 зв.].

4 квітня 1918 р. Музичний відділ МНО звернувся до Подільської Губерніальної Народної Управи з таким листом: “... Музичний відділ, дбаючи про піднесення музичної культури на Україні і надаючи великого значення нашій пісні в справі виховання широких мас, ставить одним із своїх ближчих завдань популяризацію української пісні і могутнім засобом до цього вважає організацію народних хорів на певний шлях, Музичний відділ має на меті організувати спеціальні диригентські курси, які дадуть свідомих і підготовлених ... людей (доклад надруковано в книж II журналу “Вільна українська школа” за 1917 р. с. 91)”. На півторамісячні диригентські курси для підготовки регентів для народних хорів Поділля пропонувалося асигнувати 22 500 руб. Це питання

Відділ Народної Освіти Подільської Губерніальної Народної Управи виніс на VII чергове зібрання Подільської Губерніальної Народної Ради [9, арк. 15].

У подільській пресі в жовтні 1918 р. повідомлялося, що Київський Український національний хор “працює вже цілий рік і дає концерти” [4, арк. 24]. На 23 жовтня 1918 року планувався його концерт в Кам’янці. Хор у складі 100 осіб мав виконувати твори українських композиторів під диригуванням К. Стеценка [15, с. 2].

Відомо, що за прикладом Києва українські національні хори були засновані у Полтаві, Чернігові, Харкові, Катеринославі, Могилів-Подільському та інших містах. На початку осені 1918 року планувалося заснувати або реорганізувати вже існуючі хори в “українські національні” у Черкасах, Радомишлі, Липовці, Богуславі, Кирилівці, Житомирі, Ямполі, Звягелі, Ольгополі [2; 10, с. 2].

Ініціативна група з членів Кам’янець-Подільської “Просвіти”, колишніх учасників Першого Українського національного хору Києва, заснувала Кам’янецький відділ Українського національного хору та розпочала роботу по його творенню у Кам’янці. Протягом одного місяця вдалося не тільки набрати 60 членів хору, а й розпочати репетиції [4, арк. 24, 40 зв.].

У неділю 30 червня 1918 р. о 6 годині вечора в приміщенні “Просвіти” відбулося відкриття К-ПУНХ та його перші загальні збори [4, арк. 25]. На відкритті, окрім членів хору була присутня й стороння публіка [4, арк. 41].

На порядку денному загальних зборів стояли наступні завдання: 1) відкриття, 2) доповідь П.Бутовського, 3) промова О.Приходька, 4) читання статуту, 5) організаційні справи [5, арк. 1].

П.П.Бутовський ознайомив зібрання з історією організації К-ПУНХ та закликав молодь до праці “на користь рідної української пісні” [4, арк. 41]. Головний ідеолог творення національних хорів, представник музичного відділу О.К.Приходько зачитав присутнім статут національних хорів. Перед закриттям перших загальних зборів були проспівані “Ще не вмерла Україна” й “Заповіт” [4, арк. 41 зв.].

З 2 липня 1918 р. К-ПУНХ приступив до щоденної хорової діяльності [4, арк. 41 зв.]. На других зборах 14 липня 1918 р. перед розглядом порядку денного, відбулася перша загальна співанка (репетиція), на якій “зводились” пісні “Чи я в лузі” і “Стелися барвінку”. Співанки для хористів призначалися тричі на тиждень: загальні по неділям і четвергам, щовівторка для сопрано і басів, щосереди для альтів і тенорів. До хору продовжували записуватися нові члени, які мали добрий голос, гарний слух, але не всі знали нотну грамоту. На зборах вирішено було започаткувати школу нотної грамоти при К-ПУНХ [5, арк. 2]. Школа давала знання нотної грамоти й сольфеджіо [4, арк. 41 зв.] не тільки слабшим членам хору, але і стороннім особам, що приходили навчатися. Навчання проводив відомий записувач народної пісні й українських гімнів С.Козицький [4, арк. 40 зв.; 13, с. 28].

4 липня 1918 року українське музичне товариство “Кобзар” припинило свою діяльність через утворення у Кам’янці “аналогічної організації” та пере-

хід більшості його членів до новоствореного К-ПУНХ [4, арк. 17; 7, арк. 1, 1 зв., 2]. Все майно (ноти і кошти) товариства “Кобзар” були передані хору [4, арк. 17; 5, арк. 2 зв.; 8].

В приміщенні “Просвіти” 28 липня 1918 р. на зборах К-ПУНХ за головування С.Приходька згідно статуту відбулися вибори диригента та членів хорової ради [5, арк. 4]. Диригентом хору став П.Бутовський, в минулому заступник диригента хору української громади у Варшаві [4, арк. 40 зв., 41 зв.], а його заступником (товаришем) – С.Козіцький [5, арк. 4]. Перший склад хорової ради налічував 14 осіб: І.Вікул (хоровий староста), П.Бутовський (диригент), М.Орисік (староста сопранової партії), Н.Войтович (заступник старости сопранової партії), В.Березовська (староста альтової партії), О.Соловська (заступник старости альтової партії), Я.Манкевич (староста тенорової партії), Загурський (заступник старости тенорової партії), М.Бернасовський (староста басової партії), В.Олійник (заступник старости басової партії), С.Приходько (скарбник), А.Павлиський (бібліотекар), М.Сорокати (писар), С.Козіцький (заступник диригента) [4, арк. 20]. Н.Березовську прийняли постійним акомпаніатором хору [5, арк. 4]. До складу ж художньої ради увійшло 9 осіб [4, арк. 20 зв.]. Хорова рада збиралася щотижня по четвергам. Перше своє засідання вона провела 1 серпня 1918 р. [5, арк. 16].

Члени українського національного хору, за виключенням диригента та хорової ради, працювали безкоштовно, “радо віддаючи свій вільний час студіям хорового співу” [4, арк. 40 зв.]. Проте співанки, які проводилися в приміщенні “Просвіти” [13, с. 28], хористи часто не відвідували через постійну навчальну чи професійну зайнятість. Хорова дисципліна ставала предметом обговорення на засіданнях хорової ради. Так, 1 серпня було вирішено виключати з хору тих, хто пропустив три співанки по підряд, не повідомивши старосту партії [5, арк. 16], 13 серпня постановили: не спізнюватись на співанки та при першому знакові диригента припиняти “балачки” і всю увагу звертати на його руку, не займатись сторонніми справами під час співанки, а лише співати [5, арк. 16 зв.]. Запротекольовані положення затвердили загальними зборами 18 серпня [5, арк. 16-16 зв.].

Кількість членів впродовж перших місяців існування хору постійно зростала. Архівні матеріали за хоровими списками фіксують: 29 голосів сопрано, 25 – альтів, 27 – тенорів та 28 – басів [7, арк. 5, 5 зв., 6, 7, 8]. Але фактично співанки відвідувало від 76 до 86 осіб [5, арк. 6]. До кінця 1918 року К-ПУНХ провів дев’ять публічних виступів. Пересічно під диригуванням П.Бутовського виступало 85 хористів. Під час концертів у Народному домі в жовтні 1918 р. разом з хористами виступала солістка Львівської опери Олександра Любич, а також драматичний гурток кам’янецької “Просвіти”. Сім хорових виступів відбулися безкоштовно. Репертуар хору у першому півріччі складався з українських народних пісень та гімнів в музичній обробці українських композиторів (О.Кошиця, К.Стеценка, М.Лисенка, В.Завадського, Я.Галя та ін.) [6, арк. 1-2].

“Хорова гулянка” (перший виступ К-ПУНХ) відбулася 1 вересня. Хором виконувалися гімни та народні пісні: “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Живи Україно”, “Стелися барвінку”, “Бондарівна”, “Ой знати, знати” на музику О.Кошиця, К.Стеценка, В.Завадського, М.Лисенка [6, арк. 1; 5, арк. 17 зв.]. 5 вересня хорова рада на своєму засіданні звернула увагу на відсутність “самоповажання” у членів хору, як членів національно-музичної громади та єдності між ними [5, арк. 17 зв.].

Друга публічна поява хору 6 жовтня 1918 р. у Народному домі широко анонсувалася у пресі, адже це був його перший концерт [6, арк. 1]. “Народний дім. Сьогодні рівно в 8 $\frac{1}{2}$ год. вечора відбудеться урочисте відкриття й перший концерт української народної пісні Українського національного хору у Кам’яниці на Поділлію при ласкавій участі артистки Львівської опери О.Любич і артиста В.Дальського. Хором диригує П.Бугоський. Акомпанує Н.Березовська. Під час виконання номерів вхід в залю забороняється...” [16, с. 1]. Квитки можна було придбати заздалегідь у касі Народного дому за ціною від 1 карб. до 8 карб. 25 коп. за місце [4, арк. 22; 16, с. 1].

Авансцена Народного дому у день виступу була гарно прибрано й оздоблена квітами і зеленню. По середині був вставлений портрет Т.Шевченка з написом над ним: “наша дума, наша пісня не вмере, не загине”. Концерт складався з трьох відділів. На початок хор заспівав гімн “Ще не вмерла Україна”. До слова привітання був запрошений голова секції по організації національних хорів МНО О.Приходько, який привітав і побажав “постійного успіху в службі чистому мистецтві”. У першому відділі виконували: “Вкраїно, мати”, “Чи я в лузі”, “Ой знати, знати”, “Ой, на горі василечки сходять”, “Пливе човен”, “Стелися барвінку”. Далі К-ПУНХ та публіку вітав від товариства “Прогрес” “ветеран української національної ідеї” К.Солуха [4, арк. 35, 37 зв.; 14, с. 2]. Також була зачитана привітальна телеграма від Першого українського національного хору Києва [4, арк. 19].

Як промову К.Солухи, так і телеграму публіка вітала гучними оплесками [4, арк. 35]. Друге концертне відділення було розпочато поемою В.Пачовського “Гетьман Дорошенко” на музику Я.Галя. Виконував (мелодекламував) В.Дальський під акомпанемент хору. Г.Мідзінська продекламувала вірші О.Олеся “Яка краса відродження країни”. Наступний номер “Гетьмани, гетьмани” на слова Т.Шевченка, музику М.Лисенка виконаний був В.Дальським. Композиція “Айстри” проспівана артисткою Львівської опери О.Любич завершила друге відділення концерту. Третє і основне відділення розпочалося співом народних пісень “Козаченьку, куди йдеш” й “Коломийки” на музику М.Лисенка. Виконанні хором “Ой у саду”, “Час до дому, час”, “Живи Україно” та “Не поря” вразили публіку, яка вітала спів цих пісень гучними оплесками, “домагаючись” повторення [15, с. 2; 4, арк. 37 зв.]. По завершенню концерту для хористів був улаштований буфет: чай з бутербродами, грушки та цукерки. Чистий прибуток від концерту склав 153 карб. 40 шагів, які пішли на користь К-ПУНХ [6, арк. 2].

Концерт-виставу для учнів К-ПУНХ дав 21 жовтня в Народному домі на користь незаможних студентів [6, арк. 1, 2]. Виконали народні пісні: “Чи я в лузі”, “Ой у полі вишня”, “Коломийка”, “Пливе човен”, “Ой на горі василечки сходять”, “Стелися барвінку” та гімни: “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Gaudeamus” [6, арк. 1]. Окрім хору прийняли участь артистка Львівської опери О.Любич та драматичний гурток “Просвіти” [6, арк. 2].

В день відкриття Кам’янець-Подільського українського національного університету 22 жовтня 1918 р. хор виступав двічі. Перший раз під час молебню й урочистостей в університеті, співаючи гімни “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Не пора” та “Gaudeamus” [6, арк. 1]. Другий – у Народному домі з концертом-виставою за участю драматичного гуртка “Просвіти” та артистки Львівської опери О.Любич. У програмі першого відділення виконувалися народні пісні хором та дві пісні проспівала О.Любич. “Тетьман Дорошенко”, поставлений драматичним гуртком “Просвіти” за режисурою А.Гальвіцького заповнив собою друге відділення програми. Апофеоз вистави у третьому відділенні ставив І.Ракочи. Хор акомпанував, виконуючи поему В.Пачовського “Тетьман Дорошенко” [4, арк. 29]. К-ПУНХ отримав подяку за участь у “великому святі відкриття” від заступника міністра освіти П.Холлодного та ректора університету І.Огієнка [4, арк. 27, 28].

В “Просвіті” 24 жовтня 1918 р. відбулася хорова вечірка, де були проспівані гімни “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Не пора” [6, арк. 1]. Концертний відділ вийшов доволі імпровізованим [6, арк. 2].

В листопаді К-ПУНХ брав участь у відкритті та закритті селянського з’їзду, що проходив у приміщенні театру “Гігант”. Окрім постійного репертуару хор виконав на відкритті з’їзду дві нові народні пісні “Зашуміла ліщинонька”, “Ой на горі”; на закритті – дві колядки “Нова радість”, “Ой видить Бог” й шедрівку “Ой у полі” [6, арк. 2 зв.].

Останнім виступом у 1918 р. була хорова вечірка на Андрія (13 грудня) в “Просвіті”, де виконувалися гімни [6, арк. 2 зв.]. На майбутнє планувалось улаштування концерту колядок, концерту пам’яті Т.Шевченка, концерту пам’яті М.Лисенка, а також проведення цілої серії безплатних народних виступів [4, арк. 40 зв.].

Відомо, що протягом другого року своєї діяльності К-ПУНХ намагався активно виступати (всього з червня 1919 р. по червень 1920 р. хор виступатиме 36 разів), був одним із ініціаторів створення Кам’янець-Подільської Народної Консерваторії. Диригентами хору в цей час були: композитор Микола Леонтович, автор основоположних праць з історії української музики Микола Грінченко та інші діячі української музичної культури, які в силу різних обставин опинилися в Кам’янці-Подільському [6, арк. 3].

На жаль, важкі обставини воєнної пори не дали можливості митцям повною мірою проявити свої таланти. Так, діючи за наказом Міністерства преси й інформації, Головноуповноважений по справам організації народних оркестрів та хорів К.Стеценко мобілізував три кам’янецькі хори (К-ПУНХ, Соборний

і церкви св. Олександра). З хористів планувалося створити 5 фронткових хорів, зразковий хор у центрі заплілля, а також хори для базисних і фронткових груп. Але ці плани не вдалося реалізувати через брак коштів [6, арк. 11].

Таким чином, Кам'янець-Подільський Український національний хор був заснований 30 червня 1918 р. з ініціативи О.К.Приходька, П.П.Бутовського та інших членів місцевої “Просвіти” за зразком Київського Українського національного хору. К-ПУНХ діяв на підставі статуту, затвердженого Міністерством народної освіти. Членами хору ставала переважно українська учнівська та вже працююча молодь міста. Діяльність хору була досить добре організована, що дало йому змогу розпочати активну концертну діяльність вже восени. Виступи хору сприймалися не тільки як “гарна розвага”, але й як праця з “ознайомлення всіх напівсвідомих, малосвідомих і зовсім не свідомих з багатством і красою народної української пісні”, як культурно-духовна праця в піднесенні національної свідомості населення.

Список використаних джерел:

1. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 3-19.
2. В музичному відділі Міністерства Народної Освіти // Волинська народна газета (Житомир). – 1918. – № 18. – 6 жовтня. – С. 21.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр. 2 “Афіші Українського Національного Хору (6.X.1918 – 30.VI.1920)”, 9 арк.
4. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.4 “Концерти і виступи хору в 1918 р. (6.IX.1918 – 06.X.1918)”, 52 арк.
5. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.6 “Діла Українського Національного Хору. Протоколи за 1918 р. (30.VI.1918 – 12.XI.1920)”, 58 арк.
6. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.7 “Справоздання, різні акти та доклади за 1918 і 1919 р. (6.X.1918 – 30.VI.1920)”, 30 арк.
7. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.8 “Списки членів національного хору за 1918, 1919 і 1-у пол. 1920 р. (30.VI.1918 – 22.IX.1920)”, 91 арк.
8. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.12 “Список нот Українського музичного “Кобзар” в м.Кам'янець-Подільському”, 39 арк.
9. ДАХО, ф.Р-260 “Подільська Губернська Народна Управа”, оп. 1, спр. 40 “Доповіді Губернської народної управи про роботу відділу народної освіти по організації інституту книгонош, виготовленню наочних посібників і обладнання шкіл та по іншим питанням (листопад 1918 р.)”, 24 арк.
10. Життя Подолии (Могилів-Подільський). – 1918. – № 60. – 27 септєбря. – 2 с.

11. Ілініцька, Н. С. Культурно-мистецькі традиції Поділля як формотворчий музичний чинник / Н. С. Ілініцька // Педагогічний дискурс. – 2011. – Випуск 9. – С. 136-140.

12. Кравчук, О. М. Діяльність владних структур української держави на Поділлі у національно-культурній сфері / О. М. Кравчук, Н. М. Марценюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 225-240.

13. Національний хор в Камінці на Поділлі. З життя України й Поділля // Село. – 1918. – № 28-29. – 28 серпня. – 32 с.

14. Перший концерт Кам'янець-Подільського українського національного хору. Театр и искусство // Подольская мысль (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 59. – 17 октября. – 2 с.

15. Перший концерт Кам'янець-Подільського українського національного хору (закінчення). Театр и искусство // Подольская мысль (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 63. – 22 октября. – 2 с.

16. Подольській край (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 197. – 6 октября. – 2 с.

17. Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько; упорядники та автори передмови Ю.Легун, О.Кравчук. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – 416 с.

18. Приходько, О. Заснування хору “Української громади” у Варшаві (1908–1915) // Український календар. 1968. – Варшава: Укр. сусп.-культ. т-во, 1967. – С.101-104.

19. Трембiцький, А. А. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків / А. А. Трембiцький, А. М. Трембiцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т.16: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 225-247.

Резюме

В статтє исслєдуєтєя становленіє Камєнец-Подольского Украинского национального хора и его деятельность за первое полугодіє существованія.

Ключевые слова: Камєнец-Подольский Украинский национальный хор, народная песня, гимн, концерт, О.Приходько, П.Бутовский, “Просвита”.

Одержано 12 квітня 2012 року